

УДК 347.965.42(477)

МАЗАРАКІ Наталія,

к. ю. н., доцент кафедри міжнародного приватного,
комерційного та цивільного права КНТЕУ

МЕДІАЦІЯ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Проаналізовано напрями правового регулювання процедури медіації як сучасного методу вирішення юридичних спорів з огляду на позитивний закордонний досвід, міжнародні зобов'язання України та потребу покращення вітчизняної системи вирішення юридичних спорів. Визначено шляхи удосконалення правового регулювання процедури медіації у нашій державі.

Ключові слова: правовий конфлікт, юридичний спір, медіація, процедура медіації, медіатор.

Мазараки Н. Медиация в Украине: проблемы теории и практики. Проанализированы направления правового регулирования процедуры медиации в качестве современного метода разрешения юридических споров, учитывая положительный зарубежный опыт, международные обязательства Украины и необходимость улучшения отечественной системы разрешения юридических споров. Определены пути совершенствования правового регулирования процедуры медиации в нашей стране.

Ключевые слова: правовой конфликт, юридический спор, медиация, процедура медиации, медиатор.

Постановка проблеми. Правові спори та конфлікти є невід'ємною частиною життя суспільства. І завдання держави – створення умов для вирішення спорів та захист охоронюваних законом прав та інтересів громадян. Вітчизняний та міжнародний досвід свідчить, що запровадження альтернативних методів врегулювання спорів поряд із системою правосуддя є найефективнішою передумовою вирішення правових конфліктів та спорів. Більше того, на сьогодні система правосуддя в Україні має низку істотних недоліків: велика завантаженість судів, тривалість і складність судового процесу, значні судові витрати, недостатня розвиненість механізмів змагальності та рівності сторін у процесі, гласність судового розгляду, що призводить до розголошення конфіденційної інформації, брак загальноприйнятних критеріїв справедливості. З огляду на це, рішення суду породжують негативну реакцію у сторін, як наслідок, спір припиняють силовим шляхом або в інший спосіб, але не вирішують.

© Мазаракі Н., 2016

Згідно із результатами соціологічних опитувань* судовій системі не довіряють близько 80 % громадян, такий самий відсоток громадян впевнений у корупційності судової системи [1].

Зазначене разом із міжнародними зобов'язаннями України спонукає до запровадження нових методів вирішення спорів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі серед науковців та юристів-практиків зріс інтерес до питань правового регулювання процедур альтернативних методів вирішення спорів. Слід виокремити роботи С. Ф. Демченка [2], Г. І. Козирєва [3], В. В. Резнікової [4], А. П. Гаврилішина [5], Є. Р. Бершеди [6], у яких автори зазначали позитивні риси процедури медіації порівняно з судовим порядком вирішення спорів. Водночас аналіз аспектів відповідності українських законопроектів щодо процедури медіації європейському досвіду не проводили. Немає й комплексного аналізу процедури медіації як ефективного методу вирішення спорів.

Мета. Визначення головних засад запровадження процедури медіації у вітчизняній правовій системі, з'ясування міжнародних зобов'язань України у цій сфері, аналіз принципів та переваг медіації як альтернативного вирішення господарських спорів.

Матеріали та методи. Під час опрацювання окресленої теми використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, зокрема: формально-логічний – для тлумачення змісту медіації як одного із видів вирішення спорів; компаративістський – для здійснення порівняльної характеристики різних способів виходу із складних ситуацій; соціологічний – для аналізу соціальної зумовленості процедури медіації; інструментальний – для визначення складових процедури медіації як інструментів роботи медіатора; аксіологічний – для визначення норм і цілей поведінки сторін конфлікту; кліометричний – для розгляду історичного досвіду вирішення конфліктів за участю посередника.

Результати дослідження. Одним із перспективних напрямів розвитку системи альтернативних методів вирішення спорів є медіація – процедура, у якій медіатор систематично сприяє комунікації між

* Дослідження проведене соціологічною службою Центру Разумкова з 6 по 12 березня 2015 р. Було опитано 2009 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України, за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей, за вибіркою, що репрезентує доросле населення України за головними соціально-демографічними показниками. Вибірка опитування будувалася як багатоступенева, випадкова із квотним відбором респондентів на останньому етапі. Теоретична похибка вибірки (без врахування дизайн-ефекту) не перевищує 2,3 % з імовірністю 0,95.

Дослідження проведене соціологічною службою Центру Разумкова з 30 вересня по 8 жовтня 2013 р. Було опитано 2010 респондентів віком від 18 років у всіх областях України, Києві та АР Крим за вибіркою, що репрезентує доросле населення України за головними соціально-демографічними показниками. Вибірка опитування будувалася як багатоступенева, випадкова із квотним відбором респондентів на останньому етапі. Опитування проводили у 137 населених пунктах (із них 82 міських та 55 сільських поселень). Теоретична похибка вибірки (без врахування дизайн-ефекту) не перевищує 2,3 % з імовірністю 0,95.

сторонами конфлікту або спору для досягнення взаємоприйнятного розв'язання конфлікту або вирішення спору. До того ж медіатор діє на засадах нейтральності та конфіденційності щодо суті спору.

На відміну від судового розгляду, який є суворо врегульованим, формалізованим та зосередженим на суті позову, медіація дає змогу гнучкого підходу до вирішення спору, урахування всіх аспектів спірної ситуації, незалежно від їх юридичного чи правового значення. Саме тому медіацію відносять до альтернативних методів вирішення спорів.

Але є сутнісні ознаки, за допомогою яких можливо відрізнити медіацію від інших методів вирішення спорів (третейського судді/суду, примирення, переговори): добровільність використання цієї процедури; гнучкий характер процедури; бажання сторін дійти згоди та вирішити спір; брак судових повноважень у медіатора. Наприклад, третейський суддя управнений приймати обов'язкові до виконання рішення, передбачений порядок видачі виконавчого документа, медіатор таких прав не має, а лише сприяє тому, щоб сторони самі визначили порядок вирішення спору.

Використання посередників для вирішення спорів фіксують з давніх часів. Історики зазначають про подібні випадки ще в торговельних відносинах фінікійців та у Вавилоні. У Стародавній Греції існувала практика використання посередників (*proxenetas*). Римське право, починаючи з кодексу Юстиніана (530–533 рр. н. е.), визнавало посередництво. Римляни використовували різні терміни для позначення поняття «посередник»: *internunciatus*, *medium*, *intercessor*, *philantropus*, *interpolator*, *conciliator*, *interlocutor*, *interpres*, і, нарешті, *mediator* [7, с. 163]. У деяких традиційних культурах до фігури посередника ставилися з особливою повагою і шанували нарівні з жерцями або вождями племені.

Медіація в її сучасному розумінні стала розвиватися в другій половині ХХ сторіччя, передусім, у країнах англосаксонського права – США, Австралії, Великобританії, після чого почала поширюватися і в Європі. Перші спроби застосування медіації, як правило, стосувалися вирішення спорів у сфері сімейних відносин. Згодом медіація отримала визнання при вирішенні широкого спектра конфліктів і суперечок, починаючи від конфліктів у місцевих громадах і закінчуючи складними багатосторонніми конфліктами в комерційній та публічній сфері [7, с. 170].

Термін «медіація» походить від латинського *mediatio* – посередництво; аналогічне значення мають слова *mediation* (англ.), *médiation* (фр.). Кожний у межах свого розуміння може дати свою дефініцію цьому поняттю. У соціальній психології вчені розглядають медіацію як специфічну форму регулювання спірних питань, конфліктів, узгодження інтересів. Учений Х. Бесемер визначив медіацію як технологію вирішення конфлікту за участю нейтральної третьої сторони [8, с. 12].

Формальне визначення медіації (або мирової угоди) наведено у статті 1 Типового закону Комісії ООН з міжнародного торгового права (*далі* – ЮНСІТРАЛ) за 2002 р. щодо міжнародних комерційних

арбітражних процедур, згідно з якою медіація – це «...процес..., коли сторони залучають третю особу або осіб ... з метою надання ними допомоги у мирному врегулюванні спорів, що виникають із приводу контрактних чи інших правових відносин, або пов'язані з ними. Мирний посередник не має права нав'язувати сторонам способи врегулювання спору» [9].

У більш практичному сенсі медіація – це примирення і знаходження конструктивного підходу до врегулювання суперечки, який дозволяє виявити важливі для обох сторін питання; під різним кутом розглядає предмет спору; дозволяє використати конфлікт як «інструмент навчання» та основу для покращання відносин між сторонами. Медіація забезпечує сторонам можливість відновити або іноді розпочати переговори.

Центр ефективного врегулювання спорів (далі – ЦЕВС) визначає медіацію як «...гнучкий конфіденційний процес, під час якого нейтральна сторона активно допомагає зацікавленим сторонам досягти згоди щодо врегулювання конфлікту або суперечки, але останнє слово при ухваленні рішення або умов угоди з врегулювання спору залишається за зацікавленими сторонами».

На думку С. Ф. Демченко, головні відмінності між традиційним судовим розглядом і медіацією полягають у тому, що суддя вислуховує сторони і, ґрунтуючись на відповідних статтях закону, виносить рішення. Тоді як завдання медіатора набагато складніше: він має допомогти конфліктуючим сторонам самим знайти рішення спірного питання. Тож медіатор повинен мати ще й інші конкретні знання. Знати, як організувати процес розв'язання конфлікту так, щоб його сторони були залучені в процес абсолютно добровільного творчого пошуку такого рішення їх спору, яке задовольняло б обидві сторони і відкривало нові можливості їх подальшої взаємодії [10, с. 48].

На думку деяких вчених, з-поміж усіх альтернативних способів вирішення спорів медіація має низку переваг. У процесі медіації сторони мають більш активний вплив на розв'язання конфлікту. Очевидна також і конфіденційність процесу, що має неабияке значення. Адже деякі компанії ототожнюють звернення до державних судових органів із втратою репутації. А за допомогою медіації встановлюють імунітет на розкриття інформації. Також до переваг медіації слід віднести гнучкість та незаформалізованість процедури розгляду.

Медіатор має на меті досягнення чітких домовленостей між учасниками спору, зокрема про те, як сторони будуть вирішувати конкретні питання. Він не бере до уваги виявлення будь-яких почуттів під час процедури медіації. Медіатор зосереджений на перспективі взаємовідносин сторін спору, а не аналізі минулих відносин сторін. Він контролює процес і не впливає на учасників процесу медіації або результат, водночас сам організовує проведення процедури. Медіатор допомагає визначити реальні інтереси сторонам конфлікту, коло спірних

правовідносин і допомагає сторонам самостійно виробити угоду щодо спору, до того ж сторони конфлікту повністю контролюють процес прийняття рішення із врегулювання спору і умови розв'язання спірної ситуації. Медіатор полегшує процес спілкування між сторонами конфлікту, розуміючи позиції та інтереси кожної з них, фокусує сторони на їх інтересах і допомагає у пошуку продуктивного розв'язання проблеми, надаючи їм можливість виробити угоду самостійно [11].

Процес медіації складається з етапів, кожен із яких має свою мету і зміст. Для успішного проведення медіації потрібно, щоб перехід до наступного етапу відбувався після того, як буде досягнуто всі цілі на попередньому. Виділяють такі етапи процесу здійснення медіації: підготовка до посередництва; вступ у процедуру медіації; обговорення проблеми, пошук та розробка варіантів вирішення спору; вирішення спору, укладення угоди та підбиття підсумків.

Варто також зазначити, що нині, попри брак спеціального законодавства, Україна може похвалитися своїм власним досвідом застосування процедури медіації, який підтверджує високу ефективність цього інституту при вирішенні конфліктів. Починаючи з 2003 р. активно проводять експерименти у судах. Також на території України діє низка Регіональних груп з медіації, які об'єдналися в Асоціацію груп медіації України та Український центр порозуміння і примирення.

В Україні є Український Центр Медіації (*далі* – УЦМ), що створений при Києво-Могилянській Бізнес-Школі. УЦМ має намір діяти у двох напрямках: навчання медіаторів (освітня сфера) і надання послуг незалежними медіаторами. На сьогодні головне завдання Центру – донести інформацію про медіацію як ефективний інструмент у вирішенні конфліктів та продемонструвати успішний досвід її застосування.

У межах спільної програми Європейського Союзу (ЄС) та Ради Європи «Прозорість та ефективність судової системи України» у квітні 2009 р. було підписано Угоду про співробітництво між Вінницьким окружним адміністративним судом (*далі* – ВОАС) та експертами Ради Європи щодо запровадження пілотного проекту з медіації при вирішенні адміністративних спорів у суді. Відтоді у ВОАС активно розпочався процес впровадження медіаційного розгляду адміністративних справ та популяризація цієї процедури в суспільстві [12].

Потреба запровадження інституту медіації у вітчизняній системі права ґрунтується на позитивних результатах практики застосування інституту примирення в багатьох країнах світу, що свідчить про його ефективність. Крім того, це відповідатиме загальній позиції України щодо гармонізації національного законодавства із законодавством ЄС, позаяк питанню примирних процедур присвячено низку рекомендацій і рішень Ради Європи.

Серед них варто згадати такі: Рекомендацію № R (98) 1 Комітету Міністрів Ради Європи щодо медіації в сімейних справах від 21.01.1998 р.; Рекомендацію Rec № (2002) 10 Комітету Міністрів

Ради Європи щодо медіації в цивільних справах від 18.09.2002 р.; Директиву Європейського парламенту та Ради № 2008/52 ЄС щодо деяких аспектів посередництва (медіації) у цивільних та комерційних справах від 21.05.2008 р. тощо [13].

Крім того, набрання чинності Угодою про асоціацію між Україною та ЄС (*далі* – Угода) має стати чинником загального удосконалення правового регулювання альтернативних методів вирішення спорів, наближення законодавства України до норм ЄС. Угода містить положення про механізм посередництва (термін *mediation* в англійській мовній версії Угоди був перекладений українською як «посередництво») як засіб врегулювання спорів, але відповідне національне законодавство допоки ще перебуває на етапі законопроектів.

Вважаю, що прийняття Закону України «Про медіацію», який би ефективно врегулював процедуру медіації, правовий статус медіаторів, забезпечення якості медіації, виконання медіаційних угод, забезпечення конфіденційності процедури медіації тощо, сприятиме реформуванню системи судоустрою, підвищенню інвестиційної привабливості України.

Вивчення європейського досвіду вирішення правових спорів альтернативними методами, аналіз впровадження процедури медіації в національному законодавстві держав-членів ЄС дає змогу виокремити деякі їх головні підходи до регулювання процедури медіації:

- значний рівень урегульованості процедури медіації. Наприклад, в Австрії з метою сприяння процедури медіації з боку держави, забезпечення правової визначеності, потреби розрізнення медіації від професійних юридичних послуг, захисту прав споживачів законодавство містить детальні правові норми щодо реєстру медіаторів, самоврядної організації медіаторів, прав та обов'язків зареєстрованих медіаторів, призупинення перебігу строку позовної давності, професійної підготовки медіаторів;

- низький рівень урегульованості процедури медіації. В Об'єднаному Королівстві Великої Британії та Нідерландах, зокрема, з метою заохочення креативності та гнучкості, розвитку медіації цивільно-процесуальні норми регулюють тільки оплату послуг медіатора. А саму процедуру медіації, підготовку медіаторів тощо здійснюють саморегулювні організації медіаторів;

- поміркована урегульованість процедури медіації (Німеччина).

Вельми деталізований підхід до регулювання процедури медіації використали автори проектів закону України «Про медіацію» від 17 грудня 2015 р. № 3665 та від 29 грудня 2015 р. № 3665-1 [14]. Зокрема, законопроекти пропонують урегулювати правові засади та проведення процедури медіації, принципи та порядок проведення медіації, статус медіатора, права та обов'язки сторін медіації.

Висновки. Медіація є новим перспективним способом вирішення спорів як у публічно-правовій, так і в приватноправовій сфері. В Україні на рівні законодавчих ініціатив сформовані підвалини для запровад-

ження медіації та медіаційних процедур, проте зазначені законодавчі новели потребують формування чіткого теоретичного підґрунтя до:

- тлумачення термінів (медіація, медіатор, медіативна угода тощо);
- з'ясування суті та меж поняття юридичних спорів, що можуть бути вирішені за допомогою процедури медіації, адже, наприклад, включення до цієї категорії кримінальних проваджень та справ про адміністративні правопорушення потребує внесення змін до чинного законодавства України;
- відповідальності учасників процедури медіації за порушення вимог конфіденційності.

Тому ці законопроекти мають стати предметом громадського обговорення із залученням також суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, які мусять знати та вміти користуватися послугами медіаторів при вирішенні спорів, що виникатимуть у відносинах із європейськими партнерами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Оцінка громадянами ситуації в Україні та стану проведення реформ, ставлення до політиків та суспільних інститутів, електоральні рейтинги : дослідження проведене соціологічною службою Центру Разумкова з 6 по 12 березня 2015 р. / Центр Разумкова [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=1030 ; Якби найближчим часом знову відбувалися вибори до Верховної Ради України, за яку партію чи виборчий блок Ви проголосували б? (динаміка, 2010–2013) : дослідження проведене соціологічною службою Центру Разумкова з 30 вересня по 8 жовтня 2013 р. / Центр Разумкова [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=903.
2. Демченко С. Ф. Теоретико-методологічні засади ефективності господарського судочинства : монографія / С. Ф. Демченко. — К. : Преса України, 2009. — 472 с.
3. Козырев Г. И. Конфликтология : учебник / Г. И. Козырев. — М. : Форум, 2010. — 303 с.
4. Резнікова В. В. Медіація (посередництво) як спосіб вирішення господарських спорів / В. В. Резнікова // Вісн. КНУ. — 2012. — № 90. — С. 10–15.
5. Гаврилiшин А. П. Медіація як альтернативний спосіб вирішення спорів / А. П. Гаврилiшин // Науковий Вісн. Херсон. держ. ун-ту. — 2014. — № 5. — Т. 1. — С. 275–278.
6. Бершеда Є. Р. Перспективи застосування медіації при вирішенні податкових спорів в Україні [Електронний ресурс] / Є. Р. Бершеда. — Режим доступу : <http://instzak.rada.gov.ua/instzak/.../document>.
7. Давыденко Д. Л. Из истории примирительных процедур в Западной Европе и США / Д. Л. Давыденко // Вестн. Высш. Арбитр. Суда Рос. Фед. — 2004. — № 1. — С. 163–176.
8. Матеріали курсу підготовки медіаторів із кола посадовців, які займають керівні посади в органах виконавчої, законодавчої та судової влади. Спільна програма Європейської Комісії та Ради Європи «Прозорість та ефективність судової системи України». — Київ, 2010.
9. Типовой Закон ЮНСИТРАЛ о посредничестве. Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей [Електр. ресурс по докладу Шестого комитета (A/57/562 и Corr.1 и 2)]. — Режим доступу : http://mediators.ru/rus/about_mediation/international_law/uncitral_model_law.

10. Демченко С. Ф. Медіація та додержання публічного порядку як складові функціонування модельних господарських судів / С. Ф. Демченко // Вісн. госп. судочин. — 2009. — № 5. — С. 48.
11. Альтернативне вирішення спорів (медіація) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://avantgardelaw.webnode.com.ua/mediation>.
12. Медіація ефективно вирішення конфліктів [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.voas.gov.ua/work/med-ats-ya/med-ats-ya-efektivne-vir-shennyakonfl-kt-v>.
13. DIRECTIVE 2008/52/EC OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:136:0003:0008>.
14. Про медіацію : Проект Закону від 17 грудня 2015 р. № 3665 та від 29 грудня 2015 р. № 3665-1 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://portal.rada.gov.ua>.

Стаття надійшла до редакції 25.03.2016.

Mazaraki N. Mediation in Ukraine: problems of theory and practice.

Background. Domestic and international experience shows that the introduction of alternative ways of dispute resolution along with the justice system is the most effective prerequisite for resolving legal conflicts and disputes. Moreover, today justice system in Ukraine has a number of significant drawbacks: large workload of courts, length and complexity of litigation, significant legal costs, lack of a developed mechanism of competition and equality of parties, publicity of the trial leading to the disclosure of confidential information, lack of generally accepted criteria of justice. The above together with the international obligations of Ukraine encourage the introduction of new methods of dispute resolution.

The **aim** of the article. Determination of the main principles of introducing mediation procedure in the national legal system, clarification of Ukraine's international obligations in this area, analysis of the principles and benefits of mediation as an alternative commercial dispute resolution.

Materials and methods. The following general scientific and special methods were used while working on the topic: formal logical method to interpret the content of mediation as one of the types of dispute resolution; comparative one to carry out comparative characteristics of different ways out of difficult situations; sociological one to analyze social conditionality of mediation procedure; instrumental one for distinguishing components of the mediation procedure as instruments of mediator; axiological one to determine the rules and objectives of conduct of the parties to the conflict; historical one to review the historical experience of conflict resolution involving a mediator.

Results. One of the promising development directions of alternative methods of dispute resolution is mediation – a procedure in which the mediator systematically promotes communication between parties to the conflict or dispute to reach a mutually acceptable solution to the conflict or dispute. In addition, the mediator operates on the principles of neutrality and confidentiality. The need for the introduction of mediation in the domestic legal system is based on the positive results of the practice of reconciliation method in many countries, which indicates its effectiveness. Adoption of the Law of Ukraine «On mediation», which would effectively regulate the mediation procedure, legal status of mediators, quality of mediation, execution of mediation agreements, promote the reform of the judicial system and increase the investment attractiveness of Ukraine.

Conclusion. Mediation is a promising new way of resolving disputes both in the area of public and private law. In Ukraine, at the legislative initiatives level, foundation for the introduction of mediation and mediation procedures was formed, but these legislative innovations require formation of a clear theoretical framework to:

- interpretation of terms (mediation, mediator, mediation agreement, etc.);

- *identifying the nature and limits of the concept of legal disputes that can be resolved through mediation procedure;*
- *responsibility of the participants of the mediation procedure for privacy violation.*

Keywords: legal conflict, legal disputes, mediation, mediation procedure, mediator.

REFERENCES

1. Ocinka gromadjanamy sytuacii' v Ukraini ta stanu provedennja reform, stavlennja do politykiv ta suspil'nyh instytutiv, elektoral'ni rejtyngy : doslidzhennja provedene sociologichnoju sluzhboju Centru Razumkova z 6 po 12 bereznja 2015 r. / Centr Razumkova [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=1030 ; Jakby najblyzhchym chasom znovu vidbuvalysja vybory do Verhovnoi' Rady Ukrainy, za jaku partiju chy vyborchij blok Vy progolosuvaly b? (dynamika, 2010–2013) : doslidzhennja provedene sociologichnoju sluzhboju Centru Razumkova z 30 veresnja po 8 zhovtnja 2013 r. / Centr Razumkova [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=903.
2. Demchenko S. F. Teoretyko-metodologichni zasady efektyvnosti gospodars'kogo sudochynstva : monografija / S. F. Demchenko. — K. : Presa Ukrainy, 2009. — 472 s.
3. Kozyrev G. I. Konfliktologija: uchebnik / G. I. Kozyrev. — M. : Forum, 2010. — 303 s.
4. Rjeznikova V. V. Mediacija (poserednyctvo) jak sposib vyrishennja gospodars'kyh sporiv / V. V. Rjeznikova // Visn. KNU. — 2012. — № 90. — S. 10–15.
5. Gavrylishyn A. P. Mediacija jak al'ternatyvnyj sposib vyrishennja sporiv / A. P. Gavrylishyn // Naukovyj Visn. Herson. derzh. un-tu. — 2014. — № 5. — T. 1. — S. 275–278.
6. Bersheda Je. R. Perspektyvy zastosuvannja mediacii' pry vyrishenni podatkovyh sporiv v Ukraini [Elektronnyj resurs] / Je R. Bersheda. — Rezhym dostupu : <http://instzak.rada.gov.ua/instzak/.../document>.
7. Davydenko D. L. Iz istorii primiritel'nyh procedur v Zapadnoj Evropi i SShA / D. L. Davydenko // Vestn. Vyssh. Arbitr. Suda Ros. Fed. — 2004. — № 1. — S. 163–176.
8. Materialy kursu pidgotovky mediatoriv iz kola posadovciv, jaki zajmajut' kerivni posady v organah vykonavchoi', zakonodavchoi' ta sudovoi' vlady. Spil'na programa Jevropejs'koi' Komisii' ta Rady Jevropy «Prozorist' ta efektyvnist' sudovoi' systemy Ukrainy». — Kyi'v, 2010.
9. Tipovoj Zakon JuNSITRAL o posrednichestve. Rezolucija, prinjataja General'noj Assambleej [Elektr. resurs po dokladu Shestogo komiteta (A/57/562 i Corr.1 i 2)]. — Rezhym dostupu : http://mediators.ru/rus/about_mediation/international_law/uncitral_model_law.
10. Demchenko S. F. Mediacija ta doderzhannja publichnogo porjadku jak skladovi funkcionuvanni model'nyh gospodars'kyh sudiv / S. F. Demchenko // Visn. gosp. sudochyn. — 2009. — № 5. — S. 48.
11. Al'ternatyvne vyrishennja sporiv (mediacija) [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://avantgardelaw.webnode.com.ua/mediation>.
12. Mediacija efektyvne vyrishennja konfliktiv [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: <http://www.voas.gov.ua/work/med-ats-ya/med-ats-ya-efektivne-vir-shennya-konfl-kt-v>.
13. DIRECTIVE 2008/52/EC OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:136:0003:0008>.
14. Pro mediaciju : Proekt Zakonu vid 17 grudnja 2015 r. № 3665 ta vid 29 grudnja 2015 r. № 3665-1 [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://portal.rada.gov.ua>.